

HADİS RİVAYETİNDE “ULUV-NUZÛL” MESELESİ VE HADİSCİLERİN “ULUV” TUTKUSU

Prof.Dr. Mücteba UĞUR

Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

Hz. Peygamber (s.a.s.)'a inanıp tabi olarak çevresini oluşturan sahâbîler, ondan İslâm'ın iki esasını devraldılar: Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet. Kuşkusuz, Kur'ân-ı Kerîm asıl idi. Sünnet ise onu açıklıyor; hükümlerini uygulama yollarını gösteriyordu. Bununla birlikte İslâmî hayatın kurallarını belirliyor; sınırlarını çiziyordu. Gerek kişisel, gerekse toplumsal hayat için ilkeler ve prensipler koymasının yanında ölçüler getiriyordu.

İnen Kur'ân-ı Kerim ayetlerinin tebliğ edilmesiyle birlikte açıklanması ve hükümlerini uygulama alanına konulması, öğrenilmesi ve öğretilmesi, hepsi de belli bir süreç içinde ve merhalelerden geçilerek gerçekleştirildi. Bu merhalelerin ilk basamaklarında dikkat çeken bir olgu vardı. Sahâbîlerin hepsi inen Kur'ân-ı Kerîm ayetlerini tadrîcî bir şekilde öğreniyorlardı. Herhangi bir hüküm taşıyan ayetleri ise Allah Resûlü (s.a.s.)'in açıklamaları doğrultusunda öğrendikleri gibi onun uyguladığı şekilde hayata geçiriyorlardı. Meşhur Tâbi'î Ebu Abdirrahmân Abdullah b. Hubeyb es-Sulemî (öl. 857/704) şu sözleriyle bu olguya işaret etmiştir: "...Sahâbîler Hz. Peygamber (s.a.s.)'den on kadar ayet öğrendikleri zaman, o ayetlerdeki ilmi ve ameli iyice bellemeden geçmiyorlardı. "Bizler, Kur'ân-ı Kerîm'i, ilmi ve ameli birlikte öğrendik" diyorlardı⁽¹⁾.

Kur'ân-ı Kerîm tebliğ ve beyanının bu merhalesinde eklenmesi gereken önemli bir husus daha vardır. O da şudur: Sahâbîlerin hepsi, gayet tabii olarak, her zaman, her yerde devamlı bir şekilde Hz. Peygamber (s.a.s.) ile birlikte değillerdi. Do-

(1) Dr. M. Muhammed Ebu Şehbe, *el-Medhal li-Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*'den naklen, Dr. M. Accâc el-Hafîb, *es-Sunne Kable't-Tedvîn*, Kahire 1383/1963, s. 58.

layısıyla öğrendiklerinin hepsini doğrudan doğruya ondan görerek ve işiterek öğrenmiyorlardı. Bunun nedeni açıktı. Bir defa, büyük çoğunluğu işiyle meşgul olmak zorundaydı. Bir kısmı Medîne dışında oturuyodu. O nedenle devamlı olarak Medîne'de bulunmaları zordu. Fakat hiçbiri Hz. Peygamber (s.a.s.)'i izleyip ondan en azından inen ayetleri takip etmeden geri kalamazdı. Bunun için Hz. Ömer'in yaptığı gibi yapanlar oluyordu. İsterseniz burada Hz. Ömer'i dinleyelim.

"Ben ve Ensâr'dan komşum Medîne'nin Avâlî denilen semtinde Benû Umeyye b. Zeyd yurdunda otururduk. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yanına inmeyi aramızda sıraya koymuştuk. Bir gün o inerdi Medîne'ye bir gün ben. Ben indiğim zaman o günün vahiy ve diğer olaylarının haberini getirirdim; o indiği zaman aynı şeyi yapardı."⁽²⁾

Diğer taraftan sahâbîlerin bir diğer kısmı çarşıda, pazarda, hurmalıkta, bağ-bostan başındaydı. Başka bir kısmı devesinin, davarının peşindeydi. Kaldı ki, ev hayatını ilgilendiren bazı hususları Mü'minlerin Annelerinden bazı hususları da Allah Resûlü (s.a.s.)'in evine girebilenlerden başkasının bilmesi mümkün değildi.

Hal böyle olunca Hz. Peygamber (s.a.s.)'i devamlı izleme imkânı bulamayan sahâbîler, imkânlar elverdiği ölçüde onunla bir arada bulunan sahâbîlere başvuruyorlar; kendileri yokken inen ayetleri, hükümlerini ve uygulamalarını onlardan öğreniyorlardı. Böylesine öğrenim, aralarında sık sık gerçekleştirdikleri *müzâkere* yoluyla oluyordu.

Aynı durum *Sünneti* yansıtan hadisler için de sözkonusu idi. Şöyle ki, hadis rivayetinin başlama sürecinde sahâbîler, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den Kur'ân-ı Kerîm'i öğrendikleri gibi, ayetlerinin taşıdığı hükümleri uygulama şekline, İslâm esaslarına, günlük bazı olaylara ve diğer önemli hususlara dair söylediği sözleri ve ondan sadır olan fiilleri, ortaya koyduğu tavırları da öğreniyorlardı. Sünnet öğreniminde de tıpkı Kur'ân öğrenimi gibi, iki tutum dikkat çekiyordu. Bu cümleden olarak bazı sahâbîler Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bir sözünü veya fiilini bizzat ondan işiterek/görerek hıfzediyorlardı. Buna karşılık bazı sahâbîler ise kendilerinin bulunmadıkları anlarda söylediklerini ve işlediklerini işitenden/göreenden naklediyorlardı. Bu da yine *müzâkere* yoluyla gerçekleşiyordu. El-Berâ b. Âzib'in şu açıklaması bu hususu belgelemektedir. "Biz, bildiğimiz her hadîsi bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.)'den işitmiş değiliz. Ashâbımız bize hadis naklederlerdi. Bizler deve gütmekteydik. Allah Resûlü (s.a.s.)'in kimi sahâbîleri, onunla bir arada değillerken kaçırdıkları hadisleri öğrenmek isterlerdi. Bunları, akranlarından ve kendilerinden daha fazla hadis hıfzedendenler işiterek öğrenirlerdi. Hadisi öğrendikleri kişi üzerinde titizlik gösterilerdi."⁽³⁾ Bu haberin bir başka rivayetinde "şahid olan, olmayana anlatırdı"

(2) Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, el-Câmi'u's-Sahîh, ilm 27: İst. 1313 I/31.

(3) Muhammed b. Abdillâh, el-Hâkimu'n-Neysâbü'rî, Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs (2.Bs., Kahire (?) 1397/1977, s. 14; Ahmed b. alî, el-Hatîbu'l-Bağdâdî el-Câmi' li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi', Kuveyt 140I/1981, 1/52.

şeklinde bir ziyade vardır.⁽⁴⁾

Sahâbenin hadis rivayetinde tuttıkları yolu açıklığa kavuşturan bu haberin gerek aslı gerekse ziyadesi, bir nebze de olsa üzerinde durulmağa değer. El-Berâ'nın, "hadisi öğrendikleri üzerinde titizlik gösterirlerdi" sözü "hıfz"a hamledilmiştir. Öteki deyişle sahâbîler, bizzat kendileri işitmedikleri hadisleri aldıkları sahâbînin öğrendiklerini hıfz etme yeteneğine dikkat etmişler; onun Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ağzından yalan uyduracağını düşünmemişlerdir. Bu tutum, onlar için son derece tabiidir. Çünkü bir kere zaman, saadet asrıdır. Tüm insanlığı, şirk, zulüm ve vahşet karanlıklarından kurtarıp tevhîd, adalet ve rahmet aydınlığına kavuşturacak nur gelmiştir. İnsanlar, yalan söylemeyi insanlık onuruna yakışmayan aşağılık bir tutum bilmektedirler. Dahası, ortada yalan söylemeyi gerektirecek herhangi bir çıkar kaygısı sözkonusu değildir. Üstelik yeni karşılaştıkları hayat nizamı içinde yalana yer yoktur. Daha da önemlisi konu, Allah'la, Resulüyle, imanla, İslâm'la ilgilidir. Sahâbilerden herbiri Hz. Peygamber (s.a.s.)'i canından aziz bilmektedir. Uğruna maldan, candan, ana-babadan, çoluk-çocuktan, yurttan yuvadan seve seve geçebildiklerinin parlak örneklerini vermişlerdir. Böyle bir ortamda, elbette yalanın yeri olamazdı. Olmadı da.

Ziyadedeki "şahit olan, olmayana anlattı" deyişi ise Allah Resûlü (s.a.s.) bir söz söylediği veya bir fiil işlediği zaman duyan/gören sahâbî söz söylendiği veya fiil işlendiği zaman orada bulunmayanlara naklettiğini anlatmaktır.

Tanınmış sahâbî Enes b. Mâlik (öl.93/711), sahâbîlerin hadis rivayetindeki bahse konu tutumlarını şöyle anlatmıştır: "Benim size Hz. Peygamber (s.a.s.)'den naklettiğim bütün hadisleri biz bizzat ondan işitmiş değiliz. Fakat, bazımız bazımıza hadis rivayet ederdik. Birbirimizi asla itham etmezdik."⁽⁵⁾ Katâde'nin rivayet ettiği bir haberde de Enes aynı duruma işaret etmiştir: Katâde, demiştir ki, "Bir gün Enes bir hadis rivayet etti. Adamın biri ona "bu hadisi Hz. Peygamber (s.a.s.)'den mi işittin?" diye sordu. Enes ona şu cevabı verdi: "Evet. Değilse bile bana bunu yalan söylemeyen biri anlatmıştır. Allah'a yemin ederim ki bizler, asla yalan söylemez; yalan nedir bilmezdik."⁽⁶⁾

Tarihî bir gerçektir ki sahâbîler, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in risaletiyle birlikte yeni bir hayat nizamıyla karşılaşmışlardır. Bu yeni hayat nizamının farklı özellikleri vardır. Hepsi de bunları en ince terferruatına varıncaya kadar öğrenmek zorundadırlar. Öğreneceklerdir ki inandıklarını yaşayabilsinler. Bu nedenle Hz. Peygamber

(4) el-Hasen b. Abdîrahmân er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, Beyrût 1391/1971 s.135 r. 133; Ahmed b. Ali, *el-Haifbu'l-Bağdâdî, Kitâbu'l-Câmî li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, Kuveyt 1401/1981: 1/52. Karşılaştırmız, Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Miftâhu'l-Cenne fi'l-İhticâc bi's-Sunne*, Kahire 1394 s. 22; Nuruddîn el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id*, 1/153,154.

(5) Ebu'l-Kasım Abdullah b. Ahmed el-Belhî, *Kabûlu'l-Ahbâr ve Marifetu'r-Ricâl*, Kahire, Dâru'l-Kutub yazmaları, hadis 7452 V.9, 10.

(6) es-Suyûtî, a.g.e. aynı yer.

(s.a.s.)'e her fırsatta sorular sormuşlardır. Aldıkları cevaplar çok kere yalnızca soruyu sorana değil, tüm müslümanlara hitabedecek, onları da aydınlatacak tarzda olmuştur. Bazı zaman, sorulan soruya Allah Resûlü (s.a.s.)'in verdiği cevabı yalnızca soru soran öğrenmiştir. Diğer sahâbîlerse ondan nakletmişlerdir.

Hız. Peygamber (s.a.s.)'e soru soran sahabiler arasında ender de olsa sorusunu kendisi sormayıp araya bir başkasını koyarak ona sorduranlar da oluyordu. İşte Hız. Ali (öl.40/660). Eşiyle oynaşma anında kendisinden gelen akıntının (mezînin) hükmünü öğrenmek istemişti. Ne var ki eşi, Hız. Peygamber (s.a.s.)'in kızıydı. Haya etti. Çekindi, sormadı. Böylesine mühim bir meseleyi sormadan da edemedi. Rivayetlere göre Mikdâd İbnu'l-Esved'e (öl.33/653) rica etti. O sordu Hız. Peygamber (s.a.s.)'e. Hız. Ali de konu hakkında "erkeklik organını yıkar, abdest alır" hükmünü Mikdad aracılığıyla öğrenmiş oldu. (7)

Sahâbîlerden bir kısmı nisbeten geç müslüman oldular. Bir diğer kısmı, Hız. Peygamber (s.a.s.)'in hayatta olduğu süre içinde henüz çocuk yaşıydı. Böyle sahâbîlerden bazıları, müslüman olduktan sonraki dönemlerde Hız. Peygamber (s.a.s.)'den görüp işittiklerini rivayet ettikleri gibi, İslâm olmazdan önceki dönemlerde yaşanan bazı mühim olaylarla ilgili hadisler de rivayet etmişlerdir. Hız. Peygamber (s.a.s.) hayatta iken çocuk sayılabilecek yaşta olanlar ise belki de hayatta olmadıkları dönemlerde geçen bazı olaylara dair hadisler nakletmişlerdir. Birincilere misal Ebu Hureyre'dir. (öl.59/678). İsminden çok künyesiyle tanınan bu sahâbî, Hicretin yedinci yılında Hız. Peygamber (s.a.s.)'e mülaki olduğu halde yıllar öncesinde geçen bazı olayları anlatan hadisler rivayet etmiştir. İkincilere misal ise Hız. A'îşe'dir. (öl.57/676). Söz gelimi cahiliye devri nikâh şekillerini, Hız. Peygamber (s.a.s.)'e ilk vahyin gelişini anlatan hadisler ondan rivayet edilmiştir. Halbuki Hız. A'îşe cahiliye devrini idrak etmediği gibi ilk vahyin geldiği zaman, henüz hayatta bile değildi.

Gerek Ebu Hureyre'nin müslüman olmazdan önce geçen bazı olayları anlatan hadisleri, gerekse Hız. A'îşe'nin hayatta olmadığı bir zaman dilimine dair rivayetleri, kuşkusuz doğrudan Hız. Peygamber (s.a.s.)'den işitilerek nakledilmiş değillerdir. Hız. A'îşe için sonraları Hız. Peygamber (s.a.s.)'den işiterek rivayet etme imkânı varsa da Ebu Hureyre için böyle bir imkân yoktur. O hale göre bazı konularda her ikisinin bilgi kaynağı başka sahâbîler olmalıdır. Gerçekten Ebu Hureyre'nin İslâm olmasından önceki dönemlerde geçen bazı mühim olayları ona anlatanlar kıdemli sahâbîlerdir. O bunları daha çok Suffe'deki müzâkereler sırasında öğrenmiştir. Hız. A'îşe'ye henüz hayatta olmadığı cahiliye dönemi nikâh şekillerini anlatan bir başka sahâbînin olduğu şüphe götürmez. İlk vahyin gelişini anlatan hadise gelince, olayı, bir rivayete göre babası Hız. Ebu Bekr'den (öl.13/634) duyarak öğrenmiş; dolayısıyla ondan rivayet etmiştir.

(7) Abdulğani el-Makdisî, *Umdetu'l-Ahkâm min Kelâmi Hayri'l-Enâm*, Tah. Mahmûd el-Arnâvûd, (2.Bs.) Beyrût 1408/1988, s. 42 r. 25.

"RIHLE"LER

Sahâbîlerin hadis rivayet etmelerinde dikkat çeken bir başka olgu da, içlerinden bazılarının işittiği bir hadisi Hz. Peygamber (s.a.s.)'den duyan sahâbîden sorup öğrenmek maksadıyla yerine göre uzun yolculuklar yapmalarındır. Özel tabiriyle "*er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*" (hadis elde etme yolculuğu) veya kısaca "*er-Rihle*" denilen bu yolculuklar, bazen ulaşılması günlerce hatta aylarca süren uzak yerlere yapılmıştır. Hadis Tarihinde sözkonusu yolculukların ilginç örnekleri görülür. Söz gelişi, Câbir b. Abdillâh, başkalarından duyduğu bir tek hadisi bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.)'den işiten başkalarından duyduğu bir tek hadisi bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.)'den işiten Abdullâh b. Uneys'in yanına gitmek üzere bir aylık yol katetmiştir. (8) Aynı sahâbînin Mesleme b. Muhammed'in bildiği bir hadisi sormak uğruna Mısır'a gidip geldiği meşhurdu. ebü Eyyûbi'l-Ensârî künyesiyle meşhur İstanbul'un şeref konuğu Hâlid b. Zeyd (öl.50/670), aynı şekilde tek bir hadisi sormak maksadıyla Ukbe b. Amr'ın yanına, Mısır'a gitmiştir. (9)

İlk bakışta sırf bilgilenmek ve hadis öğrenmek maksadıyla yapıldığı söylenebilecek sözkonusu yolculukların yapılışında hadisi en kısa yoldan elde etmek arzusunun da yattığında şüphe yoktur.

Bütün bunlar gösterir ki, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i çeşitli nedenlerle devamlı olarak izleme imkânı bulamayan saâbîler, bilgi noksanlarını bu imkânı bulanlara başvurarak gidermişlerdir. Şu hale göre hadis rivayetinin ilk merhalesi olan sahâbîlerin rivayetleri başlıca iki şekilde gerçekleşmiştir. Doğrudan Hz. Peygamber (s.a.s.)'den görerek/işiterek; ondan işiten bir diğer sahâbîden naklederek.

EDA SİĞALARI

Hz. Peygamber (s.a.s.)'den hadis rivayet eden sahâbîler, onun bir sözünü naklederlerken, eğer kendileri işitmişlerse bazen *semi'tu Resûlallâh (s.a.s.) yekûlu* (Hz. Peygamber (s.a.s.)'i şöyle derken işittim); bazen de *Kale Resûlullâh (s.a.s.)* (Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdular) diyerek hadisi ona isnat etmişlerdir. Abdullâh b. Mes'ud gibi bazıları ise isnadlarında yerine göre, *Haddesenâ Resûlullâh (s.a.s.)* (Bize Hz. Peygamber (s.a.s.) söyledi) ifadesini kullanmışlardır. Hadisi bir başka sahâbîden öğrenen sahâbî, gayet tabîî olarak isnadında *semi'tu* yerine *Kale Resûlullâh (s.a.s.)* demeyi tercih etmiştir. Hadis rivayeti sürecinde ilk oluşan terimlerden biri olduğu şüphe götürmeyen bu *edâ sîğası*, Allah Resûlü'nün sözünü bizzat onun mübarek ağzından işiterek rivayet eden bir sahâbî için "Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdular" manasına alınır. Aynı sîga, hadisi bir başka sahâbîden öğrenen sahâbî için ise Türkçede farkedilen bir nüansla "Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuşlar" demek olur.

(8) *Sahîhu'l-Buhârî*, İlm 19: 1/27.

(9) Ahmed b. Alî, el-Hafîbu'l-Bağdâdî, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, 1395/1975 baskısı, s. 118.

Sahâbîlerin Hz. Peygamber (s.a.s.)'in herhangi bir fiilini naklederken en fazla kullandıkları eda sîgası, fiili gören için *Ra'aytu Resûlallâh (s.a.s.) fe'ale (yef'alu) kezâdır*. Bu, (Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şunu yaptığını/yaparken gördüm) demektir. Fiili görenden rivayet eden diğer sahâbîler böyle bir sîğa kullanmamışlar, sadece fiili olduğu gibi nakletmekle yetinmişlerdir.

TÂBİİLERİN HADİS RİVÂYETİ

Sahâbeden sonra gelen nesil olan tâbîîlerin İslâm İlim Tarihinde özel yerleri vardır. Deyim yerinde ise "ilim havâfîleri" denilebilecek bu nesil Hz. Peygamber (s.a.s.)'le ilgili bilgileri sahâbîlerden devşirmek hususunda olağanüstü gayret göstermişlerdir.

Tâbîîlerin sahâbîlerden hadis rivayetleri, tıpkı sahâbîlerin Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayetleri gibi bellibaşlı iki yolla gerçekleşmiştir.

1. İslâm aleminin çeşitli yörelerine göç ederek yerleşmiş sahâbîlerle görüşerek;

2. Birbirlerinden. Öyle olmuştur ki üç tâbîî birbirlerinden rivayette bulunmuşlardır. Meselâ, meşhur "inneme'l-a'mâlu bi'n-Niyyât... (ameller niyetlere göredir) hadisinin isnadında iki (cumhura göre üç) tâbîî'nin birbirlerinden rivayeti vaki olmuştur. Nitekim **Sahîhu'l-Buhârî** şârihi Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (762-855/1360-1451) anılan hadisin isnadından söz ederken şunları söylemiştir: "İsnâdın letâ'ifinden biri de Muhammed b. İbrâhîm et-Teymî (öl.120) ve Yahyâ b. Sa'îd el-Ensârî (öl.143) olmak üzere iki tâbîî'nin hadisi birbirlerinden rivayette bulunmuş olmalarıdır. Aslında tâbîî'nin tâbîî'den rivayeti çoktur. İsterseniz cumhurun kavline göre Alkame b. Vakkâs el-Leysî'yi de ekleyerek isnadda üç tâbîî'nin birbirlerinden rivayeti vaki olmuştur da diyebilirsiniz."⁽¹⁰⁾

Tâbîîler arasında da çeşitli sebeplerle doğrudan rivayet edebileceği bir hadisi araya vasıta koyarak rivayet edenler olmuştur. Misal verelim. "Zur b. Hubeys demiştir ki: "Âbide'ye Hz. Ali'ye gidip (Kur'ân-ı Kerim'de geçen) *es-Salâtu'l-Vustâ* (orta namaz) ı soruver" dedim. Gitti, sordu. Sonra gelerek bana şunları söyledi: "Hz. Ali dedi ki: "Ahzâb Günü Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "Allah müşriklerin kalplerini ve içlerini ateşle doldursun. Bizi "orta namaz"dan alıkoydular" dediğini işitinceye kadar o namazın sabah namazı olduğu kanısında idik. (Meğer ikindi namazıymış.)"⁽¹¹⁾

"Mücâhid anlatmıştır: "el-Akar İbnu'l-Muğîre babasından ezberleyemediğim bir hadis rivayet etti. Bir süre bekledim. Sonra Kureyş Mevlâsı el-Hassân b. Ebî Vecce'ye o hadisi benim için el-Muğîreye sormasını emrettim. Sordu ve el-Muğîre şöyle derken duydum dedi: Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurdular ki "mâ tevekkele

(10) *Umdetu'l-Karî Şerhu Sahîhi'l-Bahârî*, İstanbul 1308, I/23.

(11) el-Hasen b. Abdirrahmân er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, Beyrût 1391/1971, s. 234, r. 131.

men'iktevâ ve'sterkaa (yarasını dağılatan da efsun yaptıran da tam anlamıyla tevekkül etmiş olmaz)"(12)

Buraya kadar yapılan açıklamalar ve verilen misaller hadis rivayetinin ilk dönelerinde önemli bir olguyu açığa çıkarmıştır. Rivayet zincirinin ilk halkalarını oluşturan sahâbîlerle onlardan ilim mirası devralan tabî'ler bazı zorlayıcı sebepler yüzünden bizzat kendileri rivayet edemedikleri bazı hadisleri bir başkası aracılığıyla rivayet etmişlerdir. Gerçekte bir sahâbî için rivayetin en kestirme yolu bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayettir. Oysa bazı hallerde araya bir başka sahâbîyi koymuştur. Bir tâbî'î için de rivayetin en kısa yolu hadisi Hz. Peygamber'den nakleden sahâbî'den rivayettir. Ne var ki o sahâbîyi görme imkânı bulamadığı takdirde gören bir başka tâbî'î'den almak zorunda kalmıştır. Bu durumda kendisiyle Hz. Peygamber (s.a.s.) arasında bir tek sahâbî ravi olacağı yerde hadisi aldığı tabî'înin rivayet zincirine dahil olmasıyla isnadındaki ravi sayısı fazlalaşmıştır. Dolayısıyla de rivayet zinciri nisbeten uzamıştır.

Hadis rivayetinin tarihî seyri içinde bir sahâbînin bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.)'den kendisi işiterek/görerek rivayet ettiği hadisle bir başka sahâbîden işitip öğrenerek ve kendisi görüp işitmişcesine ona isnat etmek suretiyle rivayet ettiği hadis arasında ayırım yapılmamıştır. Rivayet yolu nisbeten uzasa da arada isnadda ismi geçmeyen bir diğer sahâbî ravi olduğu halde rivayet edilen hadislere *Murselu's-Sahâbî* ((sahâbî mürseli) denilmiştir. Bütün sahâbîlerin adaletli kabul edilmelerinin yanısıra aralarında Hz. Peygamber (s.a.s.)'e isnat ederek yalan söyleyecek kimsenin bulunmaması nedeniyle sahâbe mürsellersi *mevsûl* ve *müsned* kabul edilmişlerdir. Bu yönden diğer mürsellerden ayrı tutulmuşlardır. Nitekim, mürsel, zayıf hadisler arasına katıldığı halde, sahâbî mürsellersi için böyle bir hüküm sözkonusu olmamıştır.

Hadis usulü ilminde bir tâbî'înin doğrudan sahâbîden işittiği hadis, çağdaşı olan bir başka tâbî'î'den rivayet ettiğinden ayrı görülmüştür. Öteki deyişle, hadis rivayet zincirinin ilk halkasını oluşturan sahâbîlerin birbirlerinden rivayetleri farklı mütalaa edilmezken ikinci nesil olan tâbî'îlerden itibaren rivayet yolunun nisbeten uzamasıyla elde edilen hadis, kısa yoldan elde edilenden ayırılmıştır. Böylece hadis rivayeti önemli bir boyut kazanmıştır. Sonunda hidas terminolojisine *uluvnuzûl*, *âlî-nâzil* gibi bazı yeni kavramlar ve bu kavramları ifade eden kimi terimler girmiştir. Kavramların ve terimlerin yerleşmesiyle de özellikle *uluv* konusu, *tâlib*'inden yüksek dereceler almış alimine varıncaya kadar bütün muhaddislerin tutkusu haline gelmiştir. Her derecede hadiscinin adeta kara sevdası haline gelen *uluv* ve karşılığı *nuzûl* hakkında önce kısa bilgiler vererek tanımlar üzerinde durmak yerinde olacaktır.

(12) A.g.e., s. 235, r. 132. Hadis için Bk. *Sunen İbni Mâce*: 2/1154, r. 3489.

ULUV-NUZÛL

Uluv, sözlükte bir nesnenin yüksek ve bülemlend olması, bir şeyin yukarısına çıkmak, kadir-kıymet; şan-şeref sahibi olmak manasınadır.⁽¹³⁾ Hadis usulünde isnadın ravi sayısındaki azlık özelliğine denir. Bu özelliğin aslı, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yakınlıktır. Yüksek nesne için kullanılan *âlî* ise terim olarak ravi sayısı az olduğundan Hz. eygamber (s.a.s.)'e en kısa yoldan ulaşan isnada denildiği gibi, böyle bir isnadla rivayet edilmiş olan hadise de denir.⁽¹⁴⁾

Şu hale göre uluv, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e en kısa yoldan ulaşan isnadın niteliğidir. Buna *uluvv-u mutlak* denilmiştir. Aslında uluv denilince kastedilen uluvv-u mutlakdır.

Gerek uluv, gerekse âlî, hadis rivayetinin ilk dönemlerinde uluvv-u mutlak anlamında kullanılmıştır. Ancak zaman içinde meşhur hadis imamlarına yakınlık da uluv kapsamı içinde yer almaya başlamıştır. Hadis musannefatının ortaya çıkışından sonraki asırlarda ise meşhur bir hadis kitabının musannıfına ulaşan en kısa rivayet yoluna da uluv denilmiştir. Böylece uluv teriminin kapsamı genişlemiştir. Bir hadis alimine nisbetle oluşan uluvva da *uluvv-u nisbê* adı verilmiştir. Bununla birlikte ilerde göreceğimiz gibi, tekaddum-i vefât, tekaddum-i semâ gibi hususlar da uluv kapsamı içinde yer almıştır.

Sözlükte inmek, yukarıdan aşağı düşmek, yağmur yağmak manalarına gelen "nezele" kök-fiilinin mastarı olan *nuzûle* gelince, uluvvun zıddıdır. Hadis rivayet eden ravi ile Hz. Peygamber (s.a.s.) arasında söz gelimi bir nesilde iki, üç... ravi olmak gibi bir sebeple rivayet yolunun uzaması demektir.

Uluvvun zaman içinde kazandığı yeni mana, nuzûl için de geçerli olmuştur. Buna göre meşhur bir hadis imamı veya hadis kitabının musannıfına nisbeten uzayan rivayet zinciriyle ulaşabilmeye *nuzûl*, böyle isnadlara da *nâzil* adı verilmiştir. Bunlara misaller verelim:

"Haddesenî Muhammedu'bnu Selâm-Ahberanâ'l-Fezâriyyu-An Humeyd-An Enesi'bni Mâlik-radiya'llâhu Te'âlâ anhu-Kale: Kesereti'r-Rubeyyi've hiye Ammetu Enesi'bni Mâlik-seniyyete câriyetin mine'l-Ensâr. Fe-Tale be'l-Kavmu'l-Kısâsa, fe-Etevu'n-Nebiiyye (s.), fe-Emera'n-Nebiiyyu (s.) bi'l-Kısâsi. Fe-Kale Enesu'bnu'n-Nadr Ammu Enesi'bni Mâlik: Lâ, Vallâhi lâ tukseru sinnuhâ yâ Resûlallâh! Fe-Kale Resûlullâhi (s.): Yâ Enesu! Kitâbu'llâhi'l-Kısâsu."

"...Enes b. Mâlik'ten rivayet edilmiştir. Demmiştir ki, Enes b. Mâlik'in halası eř-Rubeyyi' Ensâr'dan bir cariyenin dişini kırdı. Kısas isteyen bir topluluk Hz. Peygamber (s.a.s.)'in huzuruna geldiler. Hz. Peygamber (s.a.s.) derhal kısas yapılmasını emretti. Enes'in amcası Enes İbnu'n-Nadr, "Hayır! onun dişini kırılmasa yâ Resûlallâh,

(13) Mütercim Asım Efendi, *el-Ukyanusu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kamûsu'l-Muhît*, İst. 1305, 3/880.

(14) Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 410.

dedi, (şefaatsi olmak istedi). Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), "Yâ Enes, buyurdu; Kısas, Allah'ın farz kıldığı bir hükümdür."⁽¹⁵⁾

Aynı hadisi Müslim, şöyle rivayet etmiştir:

"Haddesenâ Ebu Berkri'bni Ebî Şeybe-Haddesenâ Affânu'bnu Muslim-Haddesenâ Hammâd-Ahberanâ Sâbit-An Enes, Enne Uhte'r-Rubeyyi'Umme Hârizete cerahat insânen, fa'htasamû ile'n-Nebiyyi (s.) fe-Kale Resullulâh (s) el-Kisâsa. Fe-Kalet Ummu'r-Rubeyyi: Yâ Resûlallâh! e Yuktassu min fulâne, v'allâhi lâ yuktassu minhâ! Fe-Kale'n-Nebiyyu (s): Subhânallâh yâ Umme'r-Rubeyyi' el-Kisâsu Kitâbu'llâh!"

"...Enes'den rivayet edilmiştir. Er-Rubeyyi'nin kızkardeşi Ummu Hârise birisini yaraladı. Haz. Peygamber (s.a.s.)'e şikâyete geldiler. Hz. Peygamber (s.a.s.) "Kısası eda ediniz! Kısası eda ediniz!" buyurdu. Bunun üzerine Ummu'r-Rubeyyi' "Yâ Resûlallâh! falanca kadına kısas yapılır mı? Vallahi ona kısas uygulanmasa" dedi. Allah Resulü ise "Subhânallâh yâ Umme'r-Rubeyyi', Kısas Allah'ın farzıdır" buyurdu."⁽¹⁶⁾

Aynı olayı anlatan bu iki hadisi çağdaş iki meşhur hadis aliminden el-Buhârî ve Müslim rivayet etmişlerdir. el-Buhârî'nin isnadı, görüldüğü gibi, Muhammed b. Selâm, el-Fezârî, Humeyd ve Enes b. Mâlik olmak üzere dört ravi ile Hz. Peygamber'e ulaşmıştır. Buna karşılık Müslim, hadisin kaynağına Ebu Bekr b. Ebî Şeybe, Affân b. Muslim, Hammâd, Sâbit ve Enes'den oluşan beş ravilik bir isnadla ulaşabilmiştir. Bu durumda el-Buhârî'nin isnadı, Müslim'inkine nisbetle âlî düşmüştür.⁽¹⁷⁾

el-Buhârî Müslim'den yaşca büyüktür. Öyle olduğu halde bazı hadislerde Müslim'in isnadında uluv hasıl olmuştur. Bunun örneği şu rivayetlerde görülür:

"Haddesenâ Şeybânu'bnu Ferrûh-Haddesenâ Cerîru'bnu Hâzîm-Haddesenâ Katâde kale: Kultu li-Enesi'bni Mâlikin, keyfe kâne şa'aru'n-Nebî (s.)? Kale: Kâne şa'aren racilen, leyse bi'l-Ca'di ve lâ bi's-Sebiti beyne uzuneyhi ve âtikihî."

"...Katâde'den nakledildiğine göre şöyle demiştir: "Enes b. Mâlik'e Hz. Peygamber (s.a.s.)'in saçlarını sordum. Dedi ki:" Hz. Peygamber (s.a.s.)'in saçları ne kısa ve kıvrıkcık; ne de iki kulağı arasına ve boynuna sarkık uzun olmayıp ikisinin arası mutedil bir saç idi" dedi."⁽¹⁸⁾

Aynı hadisi el-Buhârî şöyle rivayet etmiştir:

"Haddesenâ Amru'bnu Alî-Haddesenâ Vehbu'bnu Cerîr-Kale haddesenâ Ebî-an Katâde: Se'eltu Enese'bne Mâlikin-radiya'llâhu anhu-an şa'ari Resûlillâh (s) fe-

(15) Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, A.g.e., Tefsîr, 5/188.

(16) Müslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî, el-Câmi'u's-Sahîh, İstanbul 1331, 5/105,6.

(17) Mücteba Uğur, Hadis Dersleri, Ankara 1978, s. 31.

(18) Sahîhu Muslim, Fedâ'il, İstanbul 1332, 7/83.

kale: " Kâne şa'aru Resûlillâhi (s) racilen leyse bi's-Sebiti ve lâ bi'l-Ca'di beyne uzunihî ve âtukihî."

"...Katâde'den rivayet edilmiştir. (Demıştır ki) "Allah razı olsun Enes'e Hz. Peygamber (s.a.s.)'in saçlarını (nasıl olduğunu) sordum. Şu cevabı verdi: Hz. Peygamber (s.a.s.)'in saçları ne kısaydı ne de kıvrıktı; ne de iki kulağı arasına ve boynuna sarık biçimde uzundu. İkisinin arası mutedil bir saç idi."⁽¹⁹⁾

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in saç şeklini anlatan Enes'in sözlerini, görüldüğü gibi Müslim, onunla arasında Şeybân-Cerîr-Katâde olmak üzere üç ravinin yer aldığı bir isnadla rivayet etmiştir. Diğer deyişle Müslim'in isnadı, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e Enes dahil dört ravi ile ulaşmaktadır. Oysa el-Buhârî'nin isnadında Amr b. Ali-Vehb b. Cerîr-Cerîr Katâde-Enes olmak üzere beş ravi vardır. Her iki alimin isnadında Cerîr, Katâde, Enes aynıdır. Onlardan öncekilerde Müslim'in Şeybân isimli bir ravisi bulunmasına karşılık el-Buhârî'nin Cerîr'den önce Oğlu Vehb ve Amr b. Ali olarak iki ravisi bulunmaktadır. Dolayısıyla aynı hadisin rivayetinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'e dört ravi ile ulaşan Müslim'in isnadına beş raviyle ulaşan el-Buhârî'nin isnadına nisbetle uluv hasıl olmuştur. Şayet el-Buhârî'nin şeyhi Amr b. Ali, bu hadisi Vehb'den değil de, babası Cerîr'den rivayet etmiş olsaydı, rivayet yolu kısalacağından onun isnadında da uluv husule gelecekti.

Burada eklemek gerekir, bir isnadla uluv hasıl olabilmesi için isnadın mutlaka sahih olması şarttır. Ravileri zayıf, kopukluk bulunan veya bir başka türlü kusuru bulunan isnadlarda ravi sayısı az bile olsa uluv husule gelmez.

BAZI MEŞHUR MUHADDİSLERİN ÂLÎ İSNADLARI

İmâm Malik'in (93-179/711-795) en âlî isnadı *sunâ'*dir. Bu demektir ki, âlî isnadlarında kendisiyle Hz. Peygamber (s.a.s.) arasında iki ravi vardır. Bunlar, tâbî'î Nâfi' (öl.117/735) ile Sahâbî Abdullah b. Umer'dir. (öl. 73/692).

Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî'nin (194-256/809-869) *sulâsî* isnadları en âlî olanlardır. *Sahîh*'inde kendisi ile Allah Rasûlü (s.a.s.) arasında üç râvi (meselâ, Mekkî b. İbrâhîm, Yezîd b. Ebî Ubeyd, Seleme İbnü'l-Ekvâ'; ed-Dahlâk b. Mahled, Yezîd b. ebî Ubeyd, Seleme; Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî, Humeyd, Enes) olan *sulâsî* isnadlarıyla rivayet etmiş olduğu 22 hadis vardır. et-Tirmizî'nin *Câmi*'inde, İsmâ'il b. Mûsâ el-Fezârî, Umer b. Şâkir, Enes sulâsî isnadıyla elde ettiği bir hadis yer almıştır.⁽²⁰⁾ Tanınmış hadis alimleri Abdullâh b. Abdirrahmân ed-Dârimî (181-255/797-868); Muhammed b. Yezîd İbn Mâce (203-273/818-886); Abd b. Humeyd el-Keşşî (öl.249/863) ve Suleymân b. Ahmed et-Taberânî'nin (260-364/863-973) eserlerinde de sulâsî isnadlarla rivayet etmiş oldukları hadisler mevcuttur.⁽²¹⁾

(19) *Sahîhu'l-Buhârî*, Kitâbu'l-Libâs, 7/58.

(20) Bk., *Kitâbu'l-Fiten* 73: Kahire 1395/1975, 4/526 r. 2260.

(21) Anılan alimlerin *sulâsiyyât* adı verilen üç raviden oluşma isnatlarıyla rivayet etmiş oldukları hadisler

HADİS USULÜ ALİMLERİNİN YAKLAŞIMLARI

Hadis Usulü alimleri eserlerinde *uluv* ve *âlf* konusuna geniş yer vermişlerdir. Bunlardan el-Hasen b. Abdirrahmân er-Râmehurmuzî (öl.360/970), ilk hadis usulü kitabı sayılan eserinde konuya *et-Te'âlf ve't-Tenezzul* başlığı altında değinmiştir. Burada verdiği bilgilerle naklettiği haberler daha ziyade âlf isnad elde etme uğruna yapılan yolculuklarla ilgilidir. Bunun yanısıra hadis tâliplerinin ve alimlerinin konu hakkındaki farklı görüşlerini de vermiştir. Şunları söylemiştir er-Râmehurmuzî:

"Hadis tâliplerinin *te'âlf* ve *tenezzul* konusundaki görüşleri farklıdır. Bunlardan bir kısmı, hadisi bir muhaddisten işitmiş olmakla yetinmezler. Fazladan ehil bir muhaddisten dahi işitmek isterler. Bunun için de nefislerini yurdu yakın olan daha âlf isnada sahip bir diğer muhaddisle bir araya gelerek onu görüp hadis işitmeye; eğer yurdu uzak ise *rihleye* hasrederler. Bir kısmı da hadîsi-âlf olsun; nâzil olsun-beğendiği bir muhaddisten elde ettikleri vakit *rihle* ile meşgul olmazlar.

Aynı konuda alimler de ihtilaf etmişlerdir. Bunlar arasında bir grup vardır, onlara göre isnadda *tenezzul* daha efdaldır. Bu görüşte olanlar, "çünkü derler; nâzil isnadla gelen hadisin (râvisi)'nin onun metni, te'villi, nakledenleri ve ravilerinin adalet durumu üzerinde durması gerekir. Nazil isnad ravilerinin halleri üzerinde çalışma daha fazla olur. Gayret ve ictihad fazla olunca sevabı da fazla olur. Bu, haber kıyastan daha kuvvetlidir diyenlerin mezhebidir.

Bir diğer grup ise demişlerdir ki: "İsnadda *te'âlf* bazı ictihadları düşürür. İmkân olduğunda ictihadın düşmesi ise daha sâlimdir."⁽²²⁾

er-Râmehurmuzî daha sonra sözlerine nâzil isnadla yetinmenin *rihleyi* ve faziletini ortadan kaldırmak anlamına gelceğini eklemiştir. Alimimizin özellikle isnadda *uluv* elde etmek peşinde koşmayıp nuzülle yetinme taraftarlarının görüşlerine gerekçe olarak gösterdiği husus son derece önemlidir. Gerçekten bir muhaddis âlf isnadla bir hadis rivayet ettiği zaman-hadis kadar *uluv-vu* da önemli gördüğünden-üzerinde durmak lüzumu hissetmez. Öteki deyişle âlf isnadla elde ettiği hadisi metni, ravileri, isnadının durumu, başka tarıklardan gelen şekilleri gibi hususları araştırmaya ihtiyac görmez. Oysa nâzil isnadla gelen bir hadis rivayet ettiğinde onu etraflı bir şekilde araştırmak ister. Bu ise hadîsi sübût ve sıhhat yönlerinden mükemmel bir şekilde tanıma imkânı verir.

müstakil kitaplarda toplanmıştır. Bu kitaplar içinde en yaygın olanları *Sulâsiyyâtü'l-Buhârî* ismi taşıyan ve el-Buhârî'nin sulâsî isnadlarıyla rivayet ettiği hadislerle ayrılmış eserlerdir. (Meselâ, *Sulâsiyyâtü'l-Buhârî*, İbn Haceri'l-Askalânî; *Ta'likâtü'l-Karî*, Aliyyu'l-Karî... gibi. (Bk., Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara 1996, s. 257.)

Diğer alimlerin sulâsiyyâtü için bk., aynı eser, aynı yer ve *Keşfu'z-Zunûn*, 1/522.

İsimleri anılan beş alimin sulâsiyyâtü da bir araya toplanmıştır. Bu kabil eserlerden bir tanesi yayınlanmıştır (tah. Ali Ridâ Abdullâh, Ahmed el-Bezre, Beyrût 1406/1986).

(22) el-Muhaddisu'l-Fâsıl, 216 r. 106. Parantez içindeki kısım el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin rivayetinden eklenmiştir. Bk., el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi', 1/50.

Muhammed b. Abdillâh, el-Hâkimu'n-Neysâbûrî (321-405/933-1014) konuya önce uluv talebinin *mesnûn* olduğundan; ümmete mal olmuş bir adet haline geldiğinden bahsederek girer. Daha sonra cevazı üzerinde durur. Delil olarak da bir hadis nakleder. Bu hadise göre Hz. Peygamber (s.a.s.) çevre yerleşim yerlerine İslâm esaslarını anlatan elçiler gönderdiği zaman çölden gelen bir bedevi Medîneye gelerek huzuruna çıkmış ve kendilerine gönderdiği elçinin söylediklerini bir de kendisinden işitmek istemiştir.

el-Hâkim bu olayı şöyle yorumlar: "Bu bedevî Hz. Peygamber (s.a.s.)'in gönderdiği elçi yurtlarına gelip de Allah'ın kendilerine neleri farz kıldığını haber verdiği zaman ikna olmamış; bizzat kendisi Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yanına sefer ederek elçisinin onun adına tebliğ ettiklerini bir de kendisinden duymuştur. Şayet uluv talebi müstahab olmasaydı, Allah Resûlü (s.a.s.) elçisinin anlattıklarına dair o bedevinin kendisine sorduğu soruları hoş karşılamaz; elçinin söyledikleriyle yetinmesini emrederdi."

Bundan sonra rihle konusuna geçen el-Hâkim, sahâbîlerden başlamak üzere pek çok kişinin âlî isnad elde etme uğruna uzak beldelere seferler yaptıklarına değinir. Sahâbî rihlelerine örnekler verir. Verdiği ilk örnekten sonra "bu hadisten daha az bir hadis için Medîne'ye binit koşturanlar olurdu" der. Arkasından da şu yorumu yapar: "Medîne'ye binit koşturanlar sadece âlî isnad elde etmek uğruna koşturmuşlardır. Şayet nâzil-isnadla yetinselerdi yakınlarında rivayet edebilecekleri kişiler bulabilirdi."

el-Hâkim'e göre âlî isnadları bilmek, avamın vehmettiği gibi isnadlardaki râvi sayısını sayarak adetce az ve Hz. Peygamber'e yakın olanları âlî saymaktan ibaret değildir. Kendi zamanında yaşamış akranlarının öyle isnadları vardı ki ravi sayısı yediden, sekizden ona kadar artar. Şu var ki, âlîdir. Bu sebepten dolayı uluv mutlak olarak Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yakınlık olmakla birlikte hadis imamlarından birine olan yakınlığı da uluv saymak lazımdır. Buna göre Abdülmelik b. Cureyc (70-150/689-767); Abdurrahmân b. Amr el-Evzâ'î (öl.157/773); Mâlik b. Enes (93-179/711-795); Sufyân b. Sa'îd es-Sevrî (77-161/696-777); Şu'be İbnu'l-Haccâc (80-160/699-776); ez-Zubeyr b. Mu'âviye (öl.173/789) ve Hammâd b. Zeyd (98-179/716-795) ve emsâli hadis imamlarına ulaşan isnadlar, ravi sayısı fazla bile olsa, âlîdirler."⁽²³⁾

el-Hâkim'in bu sözlerinden anlaşıldığına göre o uluvvu mutlak olarak isnadda oluşan Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yakınlık olarak görmektedir. Bununla birlikte/ isnadda hepsi de ikinci hicrî asırda yaşamış meşhur hadis alimlerine olan yakınlığın da âlî sayılacağı kanaatindedir. Onun bu açıklaması uluvvun daha sonraları kapsam itibariyle daha geniş telakki edildiğini gösterir. Muahhar devirlerde uluvv-u nisbî diye adlandırılan uluv çeşidi de budur. İlerde görüleceği gibi İbnu's-Salâh buna itiraz etmiştir.

(23) Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs, s. 12.

Altıncı hicrî asrın tanınmış hadis alimlerinden Mubârek b. Muhammed, İbnu'l-Esîri'l-Cezerî'ye göre (544-606/1149-1209) isnâdın âlî olanını aramak sünnettir. Hadis talibine düşen, onu aramaya rağbet etmektir.

İbnu'l-Esîr, bunun yanında uluvvun bazı mertebelerinden bahsetmiştir. Özetleyecek olursak,

a) Râvî sayısının azlığıyla oluşan uluv (uluvv-u mutlak);

b) Ravilerin sika oluşları nedeniyle hasıl olan uluv: İsnadı oluşturan ravilerin hepsinin sıdk (doğruluk) la ma'rûf; güvenilir olmakla meşhur; rivayetlerinin sağlamlığıyla tanınmış kimseler olması; yalan ithamına, cerhe, şüpheye maruz kalmamaları halinde, rivâyet tarîkı uzak, ravi adedi fazla bile olsa, böyle isnadlarda uluv oluşmuş demektir.

c) Ravilerin tümünün veya bazılarının fakih olmalarıyla oluşan uluv: İsnadda geçen raviler Sa'îd ibnu'l-Museyyeb, Muhammed b. Şihâb ez-Zuhrî, Sufyân b. Sa'îd es-Sevrî, Mâlik b. Enes gibi fıkıh imamlarından biri olduğu takdirde böyle isnadlar ravi sayısı fazla bile olsa, âlî sayılmıştır. Nitekim Ali b. Haşrem anlatmıştır: "el-Vekî' İbnu'l-Cerrâh bir gün bize dedi ki: Şu iki isnad hakkında ne dersiniz? el-A'meş-Ebu Vâ'il-Abdullâh b. Mes'ûd:, Sufyân-Mansûr-ibrâhîm-Alkame-Abdullah. Hangisi daha ziyade hoşunuza gider? Biz, (Ravi sayısı az olduğundan) el-A'meş-Ebu Vâ'il-Abdullah isnadı dedik. Bize şunları söyledi: Sübhânallâh! el-A'meş şeyhtir. Ebu Vâ'il de öyle. Halbuki Sufyân fakihtir. Mansûr, İbrâhîm, Alkame hepsi de fakihtirler. Fakihlerin elinde dolaşan bir hadis, şeyhlerin ellerinde dolaşandan daha iyidir."

el-Veki' İbnu'l-Cerrâh'ın ashabına sorduğu soruda geçen ilk isnad İbn Mes'ud'a iki ravi ile ulaşmaktadır, sunâîdir. Oysa fakihlerin tarîkından geleni yine İbn Mes'ud'a kadar rubâî'dir. Buna rağmen dört raviden oluşan isnad ravileri fakih olduklarından sunâî'ye tercih edilmiştir.

d) Ravilerin tanınmış olmalarıyla hasıl olan uluv: Bu şekilde oluşan uluv, herbir ravinin rivayet ettiği şeyhten rivayeti olduğu bilinen kişi olması halinde o şeyhe ulaşan isnatları için geçerlidir. Söz gelimi, bir önceki misaldeki ravilerden Alkame ve Ebu Vâ'il İbn Mes'ud'dan rivayetleri olduğu bilinen hadiscilerdir. Bunun gibi el-Kasım b. Muhammed ve Urve İbnu'z-Zubeyr'in Hz. Aişe'den rivayetleri bilinmektedir. Dolayısıyla bunların şeyhlerine ulaşan isnadları ravi sayısı ne kadar fazla olursa olsun, âlî itibar edilir.

Bu uluv mertebelerinden en mükemmeli bahsedilen niteliklerin hepsini birden taşıyanıdır. Birkaçını taşıyan da âlî addedilir.⁽²⁴⁾

İbnu'l-Esî uluv mertebeleri konusunda verdiği bilgilere, bütün bu uluv çe-

(24) Mubârek b. Muhammed, İbnu'l-Esîri'l-Cezerî, Câmî'u'l-Usûl min Ahâdîsi'r-Resûl (Mukaddime), 2. Bs., Beyrût 1370/1950: 1/61, 62.

şitlerinin gerçekleştiği isnadın zıddı olan *nâzili* eklemiştir. Son olarak da tekaddumu vefât (önce ölme) ve tekaddumu semâ (önce işitmiş olma) ile oluşan uluvva işaret etmiştir. Ne var ki bunlar hakkında fazla bilgi vermemiştir. Bunları izah ederek misallendiren İbnu's-Salâh olmuştur.

Hadis Usulü konusundaki açıklamaları daha sonraki alimlerce asıl olarak kabul edilen Usmân b. Abdîrahmân eş-Şehrîzûrî İbnu's-Salâh'da (577-643/1181-1245) O kimi selefleri gibi isnadda uluv aramanın sünnet olduğu kanısındadır. Ona göre uluv, isnaddan haleli uzaklaştırır. İsnadda ravilerden herbiri tarafından kasden veya yanlış olarak bir halel meydana gelmesi ihtimali vardır. Ravilerin az olması halinde halel cihetleri de azalır. Çok olduğunda ise çoğalır.⁽²⁵⁾

İbnu's-Salâh'ın bu görüşü tartışılmıştır. Onun uluv tercihinin gerekçe olarak gösterdiği ravi sayısının az olması halinde isnadda halelin de az olacağı ihtimali öncelikle varsayım kabul edilmiştir. Bundan dolayı bütün âlî isnadlara teşmil etme imkânı yoktur. Aksi de tüm nazil isnadlar için geçerlidir denilemez. Öyle isnadlar vardır ki âlîdir. Öyle isnadlar da vardır nazil oldukları halde kimi âlî isnadlara tercih edilmiştir. Nitekim yukarıda İbnu'l-Esîr'in âlî isnadların mertebelerinden bahsedilirken bu hususa da yer verilmişti.

İbnu's-Salâh, arzu edilen uluvvun beş kısma ayrıldığını söylemiştir. Bunlar sırasıyla,

1. Nazif ve sahih isnadla Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yakınlıkla oluşan uluv: Buna dair zahid alim Muhammed b. Eslem et-Tûsî "İsnadın Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yakın oluşu Yüce Allah'a yakınlık demektir." demiştir. Ben de derim ki "Öyledir; çünkü İsnadın Allah Resulü'ne yakın olması ona yakınlık anlamına gelir. Ona yakın olmak ise Yüce Allah'a yakın olmak demektir."

2. el-Hâkimu'n-Neysâbûrî'nin sözünü ettiği hadis imamlarından birine olan yakınlıkla hasıl olan uluv. Böyle bir isnad bulunduğu zaman, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e nisbetle âlî olmasa dahi uluv vasfıyla nitelenir.

el-Hâkim'in bu uluv telakkisini eleştiren İbnu's-Salâh şunları söylemiştir: el-Hâkim'in sözleri, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e olan yakınlığın aslında talep edilen uluv addedilemeyeceği vehmini verir. Bu da söyleyenin hatasıdır. Zira nazif bir isnadla Hz. Peygamber (s.a.s.)'e olan yakınlık uluv denilmeye daha çok layıktır. Az-buçuk hadis bilgisi olan bu konuda tartışmaz. el-Hâkim bu sözleriyle sanki isnadda uluvvun, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e uzak düşse bile herhangi bir hadis imamına yakınlıkla isbat; isnadın zayıf dahi ols, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e mücerred yakınlığını önemseyenleri inkâr etmek istemiştir. Bunun için de Ebu Hudbe, Dinâr, el-Eşec gibi zayıf ravilerin hadislerini misal getirmiştir.

(25) Usmân b. Abdîrahmân eş-Şehrîzûrî, İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, Dr. Nûruddîn İtir neşri, Halep 1386/1966.

3. es-Sahîhân veya birisinin; veyahut güvenilir, bilinen hadis kitaplarının birisinin rivayetine nisbetle hasıl olan uluv. Bu da son zamanlarda *muvafakat*, *ibdâl*, *musâvat* ve *musâfaha* ile meşhur olan uluvdur.

Bunlardan *muvafakat*, bir hadisin, meselâ Müslim'in şeyhlerinden birinden daha az sayıda râvî ile âlf olarak rivayet edilmesidir.

İbdâl, uluvvun yine meselâ Müslim'in şeyhinden başka bir şeyhten daha az sayıda ravi ile rivayet etmekle oluşmasıdır.

Musâvat, İsnadda Mesela Müslim'in şeyhine veya şeyhinin şeyhine değil; sahâbî gibi ona daha uzaktaki bir raviye az sayıda ravi ile ulaşmaktan ibarettir.

Musâfaha ise musâvâtın söz gelimi, Müslim'in şeyhine onunla Hz. Peygamber (s.a.s.) arasındaki ravi sayısından az ravi sayısı ile oluşan isnadla ulaşmak demektir. (26)

4. Tekaddüm-i Vefât (Ravinin erken ölmesiyle) oluşan uluv: İbnu's-Salâh böyle hasıl olan uluvva şeyhlerinden birinin bir ravi aracılığıyla el-Beyhakî'den; onun da el-Hâkimu'n-Neysâbü'rî'den rivayetlerini örnek verir. Bu rivayetlerde şeyhlerinden biri aracılığıyla Abdullah b. Halef'ten-el-Hâkim'den nakiller dikkat çeker. İbnu's-Salâh'a göre her iki isnad ravi sayısı bakımından eşittir. Ne var ki el-Beyhakî'nin (öl.458/1065) İbn Halef'ten (öl.487/1094) ölmüş olması ile isnadı daha âlf düşmüştür. Bu konuda bazı muhaddisler 50 yıl sınırı koymuşlardır. bu demektir ki, aynı şeyhten rivayette bulunan iki raviden biri diğerinden 50 yıl önce ölmüş olsa onun şeyhe ulaşan isnadı, sonra öleninkine nisbetle âlfidir. Nitekim hadis erkânından Ahmed b. Umeyr ed-Dimeşkî "şeyhin ölümü üzerinden elli yıl geçince isnadda uluv olur" demiştir. İbn Mende'ye göre bu süre 30 yıldır.

5. Tekaddüm-i Semâ (Semâ'nın önce olmasıyla) hasıl olan uluv: Bazı muhaddisler buna kail olmuşlarsa da İbnu's-Salâh bunun bir önceki (tekaddüm-i vefat) nedeniyle oluşan uluvva katılabileceği görüşündedir. Ona göre bir şeyhten iki şahıs rivayette bulunur. Bunlardan biri şeyhten meselâ 60 yıl önce hadis işitmiştir. Diğerinin aynı şeyhten sema'ı ise 40 yıl öncedir. Her ikisine ulaşan sened ravi sayısı bakımından eşit oldukları takdirde semâ'nın önce olan raviye ulaşan isnad daha âlfidir.⁽²⁷⁾

İbnu's-Salâh'ın bu açıklamaları ve verdiği misaller bir yandan uluv kavramını detaylarıyla açıklığa kavuşturmuş; diğer yandan *uluvv-u mutlak* ve *uluvv-u nisbî* arasında bariz bir fark olduğunu göstermiştir. Zaten uluv denilince mutlak olarak isnadın Hz. peygamber (s.a.s.)'e yakın oluşu anlaşıldığından özellikle el-Hâkim'in herhangi bir hadis imamına yakınlığı da mutlak uluv gibi görmesinin doğru olmadığı böylece de anlaşımaktadır. Şu da var ki pek çok alime göre isnadda uluv pek de

(26) Bu terimlerin herbiri hakkında fazla bilgi almak için bk. *Ansiplopedik Hadis Terimleri sözlüğü*, ilgili maddeleri.

(27) *Ulûmu'l-Hadîs*, 236.

önemli değildir. Önemli olan âlî olsun nâzil olsun, herhangi bir isnadla nakledilen hadisin sıhhatidir. Nitekim Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün şu sözleri bunu vurgulamıştır: "Bana göre âlî hadis, ravileri 100 kişi bile olsa sahih olandır."

İsnadın mücerret Hz. Peygamber'e yakınlıkla uluv vasfını taşıyacağı ve sıhhat bakımından herhangi bir halelden uzak olacağı görüşünde olanlara katılmayışın güzel bir ifadesi olan bu sözler, hadis ehlinden olmayan bir kişi tarafından söylenmiş olmakla birlikte gerçeği aksettirmekten hali değildir. Bir hadiste sıhhat vasfı yoksa ne kadar âlî bir isnadla rivayet edilmiş olursa olsun makbul addedilmeyeceği açıktır. Şu var ki İbnu's-Salâh, âlî ve uluvvun hadis ehli arasındaki ma'ruf olan anlamında değil, mana yönünden uluvva hamletmiştir.⁽²⁸⁾

ULUV VE NÜZULÜN HÜKMÜ

Yukarıda değinildiği üzere, selef alimlerinden başlayıp muahhar devalere kadar tüm hadisciler uluv konusuna büyük önem vermişlerdir. Tekrar edelim, uluv ve âlî isnad elde etme arzusu, denilebilir ki talibinden üst derecelere yükselmiş alimlere kadar bütün muhaddislerin tutkusu haline gelmiştir. Yine yukarıda değinildiği üzere hadis alimlerinin bir kısmı uluvvu efdal görürlerken, bir diğer kısmı nüzülü yeğlemişlerdir. Uluvvu efdal görenler el-Hâkimu'n-Neysâbü'rî gibi, görüşlerine yukarıda özetlenen hadisi delil getirmişlerdir. Nüzülü caiz görenler ise Hz. Ali'nin meznin hükmünü sormaya Mikdâd İbnu'l-Esved'i aracı koymasındaki olayını delil almışlardır.

* * *

Görülüyor ki, hadis rivayet zincirinin ilk halkasını oluşturan sahâbîlerden bazılarının zorunlu olarak uyguladıkları Hz. Peygamber (s.a.s.)'den vasıtalı rivayet yöntemi tâbî'ler ve daha sonraki nesillerde de devam etmiştir. Bu nesillerden bazı raviler bizzat göremedikleri kişilerin rivayet ettikleri hadisleri görüp hadis rivayet edenlerden almışlardır. Böylece hadis rivayet zincirine yerine göre bir, yerine göre daha fazla sayıda halkalar eklenmiştir.

Rivayet zincirine eklenen halkaların azlığı, bütün muhaddislerin üzerinde titizlikle durdukları bir konu olmuştur. Öteki deyişle bir hadisi veya bir meşhur kitabı-en kısa yoldan rivayet etme aralarında herhangi bir ayırım yapmaksızın söylemek gerekirse bütün hadiscilerin rüyası haline almıştır, Yahya b. Ma'în'e göre (157-233/773-847) uluv ümmete mal olmuş bir gelenektir. Ölüm döşeginde son arzusu sorulduğunda "*beytun hâlî; ve isnâdun âlî*" (boş bir ev ve âlî isnad) demiştir. Ahmed b. Hanbel'e göre de isnadda uluv aramak sünnettir. Aynı görüşü benimsemiş hayli alim vardır. Herhangi bir hadis imamına veya güvenilir bir hadis kitabının muhaddisine âlî isnadla ulaşmayı Allah'ın bir lütfü sayanlar ve bunda dolayı hamd ü sena edenler hiç de az değildir. Şu'be'ye göre (160/847) bir kul, âlî isnad talep etmedikçe dininde rahat eder. Ali İbnu'l-Medîni (161-234/777-848) nüzülü uğur-

(28) Aynı eser, 237.

suzluk sayar. Ona göre nâzil bir isnadla gelen bir hadis rivayet eden uğursuz bir iş yapmış demektir. Yahya b. Ma'în nazarında nazil isnadla rivayet edilen bir hadis yüzdeki çıban gibidir.⁽²⁹⁾

Hadis talipleri arasında az da olsa uluv peşinde koşmayı hadis rivayetinin vazgeçilmez bir kuralı haline getirenler, bu arada ifrata; hatta tefrite kaçanlar da olmuştur. Şu olay bunu gösterir:

Bazı alimlerce hafız derecesinde bir muhaddis olduğu halde bazı hafiflikleri yüzünden bazılarının zayıf gördüğü Süleymân b. Dâvud el-Minkarî eş-Şâzkûnî (öl.204/819) demiştir ki: "Yirmi bu kadar kez Kûfe'ye gittim, Hafs b. Ğıyaâs'ın meclislerine katılıp hadislerini yazdım. Sonunda Basra'ya döndüğümde Bunâne mevkiine geldiğim zaman İbn Ebî Haddeveyh'e rastladım. "Süleymân! Nereden geliyorsun?" diye sordu. "Rûfe'den" diye cevap verdim. "Orada kimin hadislerini yazdın?" sorusuna da "Hafs b. Ğıyas'ın" cevabını verdim. "Bütün hadislerini yazdın mı?" sorusuna da "evet" cevabını verdim. "Kaçırдыңın oldu mu?" dediğinde "hayır" dedim. Öyleyse ondan Ca'fer b. Muhammed-Babası-Ebu Sa'îdî'l-Hudrî isnadıyla gelen "...Enne'n-Nebıyye (s.) dahâ bi-Kebşin fahîlin, kâne ye'kulu fî sevâd, ve yenzuru fî sevâd ve yemşî fî sevâd" (Hz. Peygamber (s.a.s.) bir koçu kurban kesti. Koçun ağzı, gözleri ve ayakları kara idi.) hadisini⁽³⁰⁾ de yazmışsındır" dedi. Ben "Hayır onu yazmadım" dedim. Bunun üzerine bana "Gözün baksın emi , dedi; Öyleyse Kûfe'de ne yaptın?" Bu sözü işitince hemen hurcumu nerîsîlere bırakıp Kûfe'ye geri gittim. Derhal Hafs'ın yanına vardım. Bana "nereden geliyorsun?" diye sordu. "Basra'dan" dedim. Niye geri geldiğimi sorduğunda ise şu cevabı verdim "İbn Ebî haddeveyh senden şu hadisi söyledi (onu rivayet etmeye geldim). Hafs (Hemen bana o hadisi rivayet etti. Ben de Kûfe'de yapacak başka işim olmadığından geri döndüm."⁽³¹⁾

eş-Şâzkûnî Kûfe'de bulunduğu sırada yazamadığı bir tek hadisi kendisine Hafs'tan rivayet edecek birkaç kişiyi bulabilirdi. Öyle yapmayıp Türkçedeki güzel tabirle apar topar ve ayağının tozuyla geri dönmesi iki ihtimalle açıklanabilir. Uluv tutkusu ve İbn Ebî Haddeveyh de dahil Basralıların arasında bu hadisi rivayet edenlerin zayıf raviler olmaları, Kanaatimizce eş-Şâzkûnî'yi Basra'ya girmeden geri döndüren ilk ihtimal olsa gerektir.

Burada kaydetmek yerinde olur ki yüksek idealler her türlü fedâkarlığa değer. Ayrıca kolay elde edilen şeyler irfan ehli nazarında zorluklara katlanarak elde edilenler kadar değerli itibar edilmezler. İlim ise önce ciddiyet, daha sonra azim ve irade, bir de gayret ve fedakârlık ister. Hadis ilminin kıymetini takdir edenler uğrunda pekçok gayretler göstermişler fedakârlık örnekleri vermişlerdir. Bir tek hadis

(29) Bkz. el-Muhaddisu'l-Fâsıl, 236 vd.; el-Câmi' 1/59 vd.

(30) Hadis için Bkz., Sunen Ebî Dâvud, Kitâbu'd-Dahâyâ: III/95. Ebu Dâvud'ur. bu rivayeti Hafs'tan Yahya b. Ma'în vasıtasıyla rivayet eder.

(31) el-Muhaddisu'l-Fâsıl, 215, r. 104.

uğruna yerine göre günlerce süren ve çok kere yaya yapıldık yapılan seyahatler bu fedakarlıkların küçük bir örneğini verirler. Buna günlerce şeyhin kapısında beklemeyi ana babayı, çoluk çocuğu terkedip yıllarca gurbet hayatı yaşamayı, aç susuz kalmayı, hastalanıp perişanlık çekmeyi, daha nice gurbet meşakkatlerini eklerseniz uluv peşinde koşanların bunca zahmete bir yüksek ideal uğruna katlandıklarını, bunun başka açıklaması olmadığını kabullenip bu yola girenleri takdir etmemek kabil değildir.

Ancak, hadiscilerin tümünü şu veya bu ölçüde peşinden koşturan uluv ve sırf âlf isnad elde edebilme uğruna diyar diyar gezmeyi yerenler, dolayısıyla rihle ehlini alaylı bir üslupla eleştirenler olmuştur. Bunlar daha ziyade hadiscilerle alay edebilen mutezilî zihniyete sahip fakihler ve kelamcılar olmalıdır. Nitekim er-Râmehurmuzî "bazı muahhar fakihler" kaydıyla böyle bir eleştiriyi nakletmiştir. er-Râmehurmuzî de "muahhar fakihlerden" olduğuna göre belki de kendi görüşünü bakınız nasıl naklediyor:

"Bazı muahhar fakihler sözleri arasında rihle ehlini zemmederek şöyle demişlerdir: " Böyleleri ortaya çıktı ve derin görüş sahibi kimseleri ayıpladılar. Onları bid'atçılıkla suçladılar. Rey ve Kelam ehline nisbet ettiler. Müslümanlara vacip olan ilmi onu talep ederek memleket memleket gezme kıldılar. Esaslı bir faydası olmayan bir haberi hiçbir faydası görülmeyen bir eseri aramak için gecelerini gündüzlerini vakfettiler. Binitlerini yordular. Yurtlarından ayrı düştüler. Geride bıraktıklarının haklarını zayi ettiler. Ana-babalarını müşkül durumda bıraktılar. Onların haklarını zayi ederek günaha girdirler. Aileleriyle çoluk-çocuklarıyla birlikte canlarının istediği şekilde yaşama zevkinden kendilerini muhrum bıraktılar. Böylece dünya zevkini haram kıldılar. Ahirette de ikaba hak kazandılar. Onlar adeta birer hayvan gibidirler. Kendilerine bir mesele sorulsa "bu meseleye dair rivayetin var mı ki hakkında konuşabiliyorsun" derler. Bu nazil isnadladır, denilse "bu meseleye dair hiçbir şey hıfzetmedik" derler. Sünnetlerden sorulsalar hatipleri şunları söyler: "Allah için bir mescit bina eden... "bana bilerek bir yalan isnad eden..." hadislerinden; Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "Allah Eslem'i selamete çıkarsın..." "...Emmâ ba'd..." sözlerinden hiçbir şey bilmiyorsunuz..."⁽³²⁾

Neredeyse suçlamaya kadar varan bu sözler hadis ehline yöneltilen çeşitli eleştirilerin sınırlarını hayli aşmıştır. Özellikle hiçbir faydası olmayan haberler peşinde koşarak diyar diyar gezme, çoluk çocuğu sefaletle terketme, ana babanın hakkına riayet etmeme gibi hususlar ister istemez bütün bu gayretler boşuna mıydı, sorusunu hatıra getirmektedir. Ne var ki sırf bir hadisin veya nalelden salim olacağına inanılan âlî isnad elde etmenin önemini kavramış ve bunu adeta bir inaç haline getirmiş olanlar hiç şüphe etmiyoruz çektikleri sıkıntıları umursamamışlardır. Kaldı ki sağlam bir isnad hadisin bütünüyle değilse bile önemli ölçüde sıhhat göstergesidir. Böyle olunca sağlam bir isnad elde etmek yolunda sıkıntıya girmeyi takdirle kaşılamak ica-

(32) el-Muhaddisu'l-Fâsil, 216, 7, r. 107.

beder. Ancak her işte olduğu gibi hadis rivayetinde de ifrat ve tefrite kaçan tutumlar elbette hoş olmamıştır.

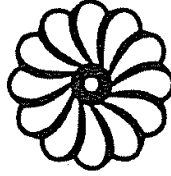
Son olarak şuna değinmeliyiz. Bilhassa âlî isnad elde edebilme uğruna diyar diyar gezenleri eleştirenlere, dahası onlarla alay edenlere karşı çıkanlar da vardır. Bunlar rihle ehlini savunurlarken bir yandan da oturduğu yerde kolay yoldan ve hiçbir meşakkate katlanmadan ilim elde ettiğini zannedenlerin hallerine de değinmişlerdir. Böyle savunmaya er-Râmehurmuzî örnek vermiştir. Kendisinden öğrenelim:

"(Rihleden imtina edip bulunduğu yerde kolayca ilim elde etme sevdasında olanlar) hadis talebinin zorluğundan ve sefer meşakkatinden korktular. Eserleri hıfzetmekten, rical bilgisinden ayrı düştüler. İsnad tarîkleri, cerh ve ta'dil vecihleri değişti. Kolay olanı yeğlediler. Rahatlığı tatmak istediler. Halbuki bilmediklerinin düşmanıdırılar. Tama edilecek yerlerle ilgilendiler. Günahlarda yarıştılar. Sarıklarla, kavuklarla oyalandılar. Meliklerin pencilere, sultanların kapılarına yığıldılar. Yetim mallarına, vakıflara ve harama tuzaklar kurdular. Ders gördükleri sahifeleri satmaktan başka bir şey yapamadılar. Bunlarda karışıklıklar hazırladılar. Onlardan biri, sünnetlere dair bir şey ezberlemiş ise, sırf satın aldığı bir sahifeden ezberlemiştir. Böylelerini hadis toplama, şerhetme ve bablara ayırma hususlarında külfetten hep başkalarının yardımı kurtarmıştır. Sünnetlerden hiçbir şey rivayet etmeden. Naklinde herhangi bir ölçü ile dirayet göstermeden. Böyle biri eğer sünnetten kolay bir şey öğrenirse arığı yağlıyla, sağlamı çürükle karıştırır. Sonra da birleştirdiği meseleleri istediği gibi abartır da abartır. Bu abartıları hakkında eser varid olmuş sünnetlerle zıt düşse dahi. Eğer bir hadisin isnadı kalbedilse apışıp kalır. Tıpkı değirmen çarkını çeviren eşeğe döner. Bir hadis müzakeresine katılsa aklının ermediğini iştir iştir hemen uzmanlarına sığınır. Kendi meydanında koşanları kötülemeye sarılır.

Rihle ehline ta'n eden biri, onun rihle esnasındaki zevkini; vatanından ayrıldığı andaki enerjisini; su başlarında ve konaklama yerlerinde tüm organlarına tasarrufunu; içinin dışının meşvesini; büyük şehirler ve yöreler, parlak yüzler görme, tatlı nağmeler iştirme; görmediği beldelerin, değişik lisanların ve renklerin görülmesindeki; kırlarda ve ıssız yerlerde istirahat etmedeki, mescitlerde karnını doyurmadaki, vadilerde bulduğu kaynaklardan su içmenin; gece geldiği yerde uyunmanın Allah için sevdiği kimselerle arkadaşlık etmenin, külfetten ve yapmacılıktan uzak olarak istediğine ulaştığı an gönlüne düşen tüm duyguları; katılmak istediği meclise girişindeki, oraya vasıl olabilmek için aşığı zorluklardaki tadı bilseydi, mutlaka bütün dünya lezzetinin o güzelim yerleri görmekte oraların tadını tatmakta; ehline bahar çiçeklerinden güzel, mizmar sesinden tatlı, som altundan daha nefis gelen bu lezzetlere kanmakta olduğunu anlardı. Öyle ki o ve benzerleri hasımca sataşma, sultanların kapılarına yığılma kasdı, bir de konuşmasını dahi bilmeyenlere hizmette bulunmak sebebiyle bunlardan mahrum kalmışlardır. Bunların bütün gayretleri bir mecliste bulunup sahibi nezdinde ilgi görmeye ve onun hatırın çirkinliğiyle altı üs-

tüne gelmiş bir işten bahsetmeye çevirmek kasdındadır. Bir sefer perdeli, bir başka kez gizli olarak. Böyle biri ayrıca kaybolana hasret çekerek rahatlar. Kendisine karşı çıkana kızar. Ölüm onu ezip kendisiyle emelleri arasına girinceye kadar yapmacıklık ve kaybettiğine yanma zilletinde devam eder.

Şayet rihlelerle uluv arayan taliplerin İslâm Şeriatını zabdetme, derleme ve kaynaklarından hüküm çıkarma gayretleri olmasaydı onlara karşı çıkanlar ve yârânı sütunlara dayanmazlardı. Fetva ashâbı da naklolunan sünnetler ve rivayet olunagelen eserler üzerine bina edilmiş meseleleri anlatmak üzere ilim meclisleri kurmazlardı. Biz rivayetlerin dirayetle birleştiği zaman ne kadar yeterli olup hiçbir şeye ihtiyaç bırakmayacağını söylemişizdir. Hutbeleri tumturaklı okumak, sözleri belağatli söylemek üzerine amel edilmez. Söylediği sözler ameli itibar edilen bir kimseye mana dışında yeterli olan bu değildir...."⁽³³⁾.

(33) el-Muhaddisu'l-Fâsil, 217.